

'Baerje'

"BAERNE"

Tijdschrift van de Historische Kring "Baerne".

8e jaargang - nummer 2 - juni 1984

Verschijnt viermaal per jaar.

Losse nummers à f 3,-- verkrijgbaar bij N. Kuyt-Smit,
Van Wassenaerlaan 16, Baarn.

Redactie : H. Kruidenier
E. Witsenburg-Horsman

Typewerk : M. van der Laan-Reitsma

Redactie-adres : J. Kruidenier, Smutslaan 2,
Baarn. Tel. 02154 - 17860.

o-o-o-o

De Historische Kring "Baerne" stelt zich ten doel het bestuderen van en belangstelling kweken voor geschiedenis in het algemeen en van Baarn in het bijzonder. Zij tracht dit doel te bereiken door middel van het organiseren van lezingen, excursies, tentoonstellingen en het uitgeven van een eigen tijdschrift.

Naast deze algemene activiteiten bestaat de mogelijkheid toe te treden tot de volgende werkgroepen:

1. Werkgroep Oudheidkamer

Deze groep houdt zich o.a. bezig met het beheer en uitbreiden van de kollektie gemeentelijke oudheidkamer.

Inlichtingen: J.M. v.d. Brink-van Wijkvliet,
Prof. Meijerslaan 10, Baarn.
Tel. 02154 - 20161.

2. Werkgroep Archeologie

Inlichtingen: Mevrouw B. Reitsma,
Kampstraat 1, Baarn.
Tel. 02154 - 22124.

o-o-o-o

Dagelijks Bestuur van de vereniging:

Voorzitter : G.H. Grootendorst-Doornekamp
Secretaris : B. Braat, tel. 02154 - 12523
Penningmeester : E. v.d. Steeg, Talmalaan 39,
Baarn.

o-o-o-o

De lidmaatschapskosten van de Historische Kring "Baerne" bedragen:

f 35,-- per jaar per gezin
f 25,-- per jaar voor een gewoon lid
f 12,50 per jaar voor een jeugdlid (14 t/m
18 jaar).

Postadres van de vereniging: Postbus 326, 3740 AH Baarn.
Bankrekeningnummer : 30.47.28.292 t.n.v. H.K. "Baerne"
Postgironummer : 4192133 t.n.v. H.K. "Baerne"

o-o-o-o

INHOUD
=====

1. Van de redactie
2. Adriaan Boer
3. Lusthoven, parken en tuinen
4. Ook tuinaanleg - ons Baarnse Bos
5. Voorlopige bevindingen onderzoek Zuidereind
6. Poëziewedstrijd 1984 van Kasteel Groeneveld
7. Walvisvaart
8. Nieuwe aanwinsten van de Oudheidkamer
9. Leo Grootendorst en zijn notulenboeken
10. Twee "Baarnse" spreekwoorden
11. Programma

o-o-o-o

VAN DE REDAKTIE
=====

Door wie werd Baarn toch "het groene graf" genoemd? Dat moet een cynische kniesoor geweest zijn met weinig oog voor de natuur!

Wij als redactie zien in deze tijd van het jaar de schitterendste kleuren groen en de prachtigste tuinen en we dachten aan de tuinen van vroeger. Een groot gedeelte van dit nummer gaat daarom over deze verdwenen tuinen. De vroegere Baarnse fotograaf, Adriaan Boer, heeft er heel wat gefotografeerd in het begin van deze eeuw, vaak met de landhuizen en hun toenmalige bewoners erbij. We vonden op de rommelmarkt enkele foto's van zijn hand. Daarom schrijven we over hem en zijn werk.

"Een nieuwe lente en een nieuw geluid". Ons nieuwe geluid is de heer H. Kabel uit Amsterdam, die onlangs lid werd en onze geslaagde excursie naar Edam en De Rijp voorbereidde. Zijn artikel over de walvisvaart drukken we hierbij af, zodat alle leden hiervan kennis kunnen nemen.

Het is voorjaar en het gaat goed met de Historische Kring. Jubel rondom!

Eén van onze leden won de poëzieprijsvraag 1984 van Kasteel Groeneveld, een ander lid oogstte succes met de bewerking van de Baarnse notulenboeken.

Veel geluk wensen we verder onze leden Meta Reitsma (onze vaste medewerkster) en Jan van der Laan met hun onlangs gesloten huwelijk. Het eerste Historische Kring-huwelijk naar mijn weten.

We stevenen nu af op ons tienjarig jubileum, maar daar tussen door organiseren we nog even een Koningin Emma tentoonstelling, een onderwerp waaraan tevens ons volgende nummer gewijd zal zijn. Wilt u hiertoe nog een bijdrage leveren, dan gaarne inzenden voor 1 september a.s. aan de redactie. En tenslotte nog een dringend verzoek van onze penningmeester of u de eventueel nog niet voldane kontributie aan hem wilt overmaken. Een verzoek waaraan wij gaarne voldoen; tenslotte verzorgt hij voor ons alle hierbij afgedrukte fotokopieën.

ADRIAAN BOER

Koninginnedag jl. kocht ik op de Baarnse rommelmarkt voor een gering bedrag een oud fotoalbum uit ± 1910. Het bevatte een kollektie schitterende foto's, waaronder verscheidene van de oud-Baarnaar en internationaal bekende fotograaf Adriaan Boer. De herkomst van dit album is tot nu toe onbekend en ook werden er slechts twee foto's als "Baarns" herkend. Eén van deze foto's stelt het mannelijk personeel voor van het voormalige Badhotel en is ook afkomstig uit het atelier van Adriaan Boer. Wie was toch deze fotograaf, waarvan de Oudheidkamer diverse prachtige foto's bezit? Deze vraag fascineerde ons en dus zijn we op zoek gegaan om wat meer over hem aan de weet te komen.

Adriaan Boer werd in 1875 te Rotterdam geboren en was een typisch voorbeeld van een self-made man. Op 17-jarige leeftijd verloor hij zijn vader en moest als oudste zoon voor zijn moeder, broer en vier zusters zorgen. Hij kocht daartoe in Nijkerk een drogisterij, maar opende al spoedig daarnaast een eenvoudig portret-atelier, omdat hij enorm geïnteresseerd was in de fotografie. De oorzaak van deze interesse was een mahoniehouten kijker voor stereo-foto's, die hij als kind op een kerstviering cadeau kreeg. Hij was zo gefimpeerd door het prachtige effect, dat hij zijn leven lang een liefhebber van de stereo-fotografie is gebleven. De kennis die hij als vakman nodig had, deed hij op uit een groot Amerikaans werk, een "selfinstruction library of practical photography". Het bestond uit tien delen en was een complete cursus in de vakfotografie uit een tijd, waarin er nog geen enkele opleiding in Nederland bestond. Adriaan Boer leerde zijn vak na de dagtaak in de drogisterij, vaak door 's nachts te studeren.

Het atelier in Nijkerk werd wegens goede gang van zaken en de betere mogelijkheden naar het villadorp Baarn verplaatst, waar hij door zijn vakmanschap en artistiek talent spoedig de aandacht van de hier wonende rijke families op zich vestigde. Honderden portretten werden door hem in zijn atelier aan de Teding van Berkhoutstraat of bij de klanten thuis gemaakt. Zijn atelier was als een gezellige huiskamer ingericht, zodat de klanten zich op hun gemak voelden, waardoor het portretteren beter verliep. Hij heeft in deze periode ook vaak aan het hof van Koningin Emma gefotografeerd. Veel van dit werk werd uitgevoerd niet in de vergankelijke en in die tijd vrij slappe zilverdruk, maar in de onvergankelijke kooldruk, waardoor die foto's nu na 80 jaar nog zo fris lijken alsof ze pas gisteren zijn gemaakt.

Adriaan Boer was in de eerste plaats kunstenaar met een groot vakmanschap, maar tevens was hij een intens onderzoeker. Hij mocht graag experimenteren en las hij in de buitenlandse literatuur over nieuwe procédés, dan probeerde hij ze zelf en kon ze vaak verbeteren. Zijn mooiste stukken zijn gemaakt in de combinatiegomdruk, een toonscheidingsprocédé, waardoor drie drukken, één voor de schaduwen, één voor de halftinten en één voor de lichten, over elkaar heen werden gedrukt. Graag droeg Adriaan Boer zijn kennis over aan zijn leerlingen en aan de amateur-fotografen, bijv. van de N.A.F.V. (Nederlandse Amateur Fotografen Vereniging). Op 18-jarige leeftijd verzorgde hij al een rubriek in het weekblad voor fotografie. Hij had een uitstekende stijl van schrijven en werd later redakteur van het tijdschrift "De Camera".

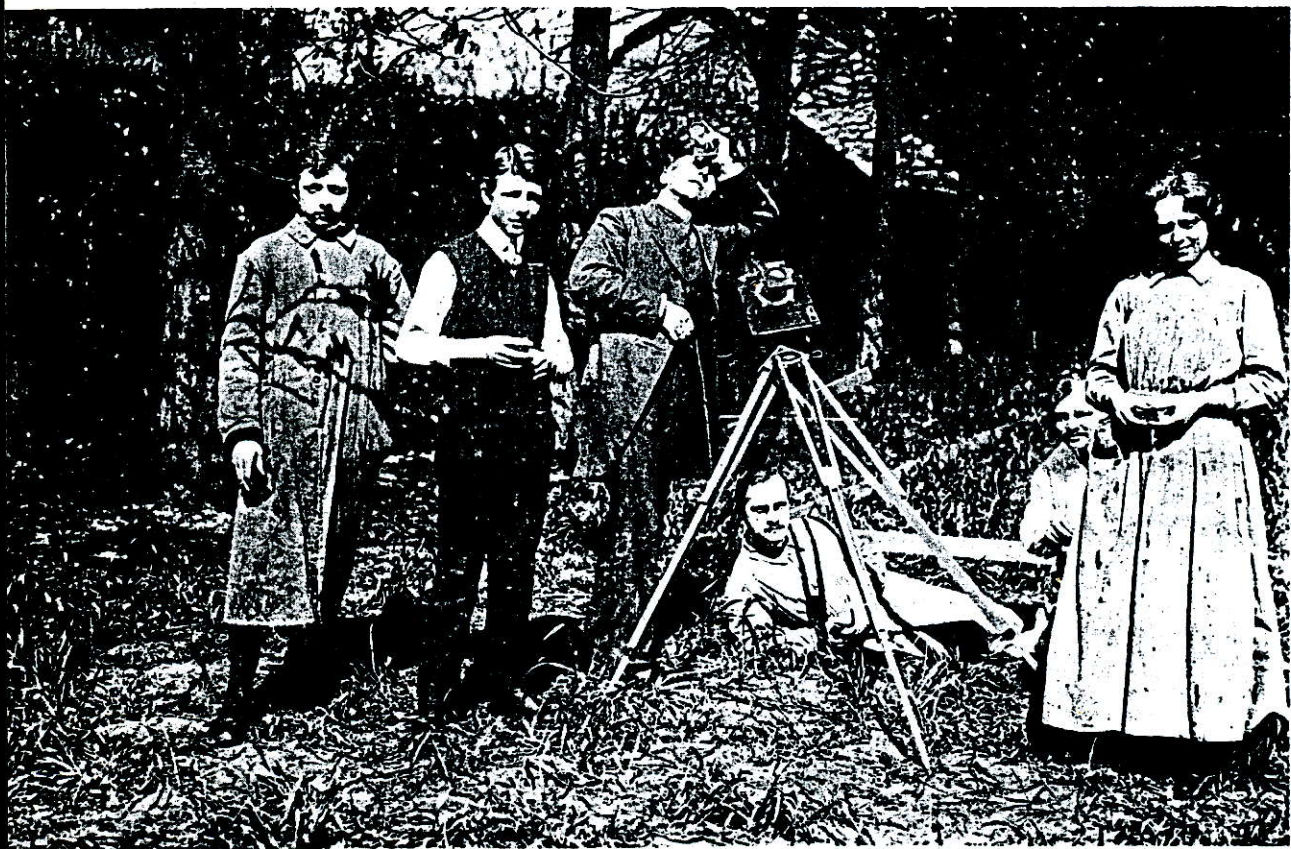
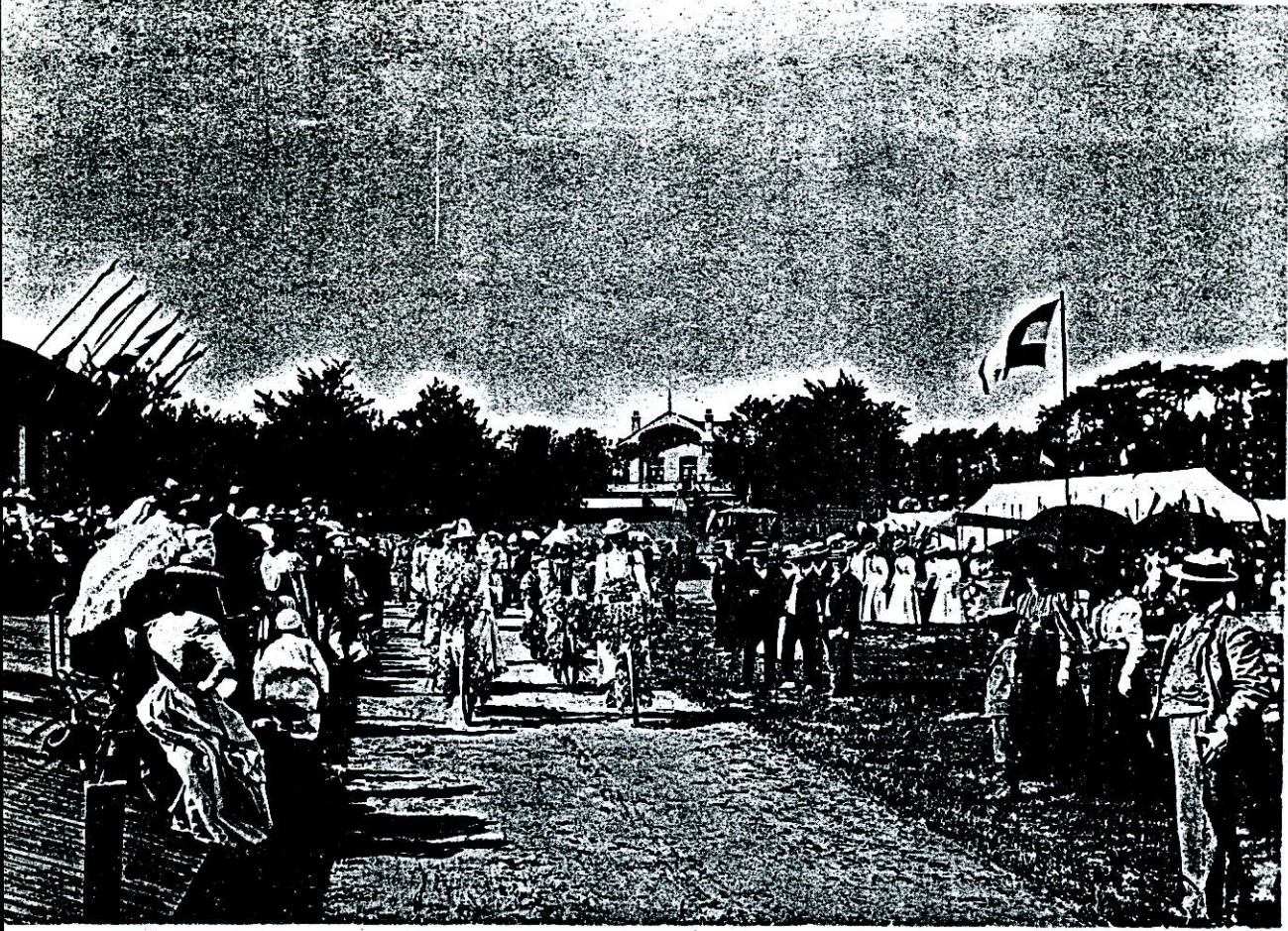
Jeugdportret Adriaan Boer, afgedrukt op door hem zelf gemaakt platinapapier plm. 1910.

Het kunstzinnige atelier van Adriaan Boer in Baarn. Hij was een der eersten, die de mensen niet in een koud aandoend, onbekend atelier fotografeerde, maar in hun eigen omgeving, waar ze zich op hun gemak voelden en gemakkelijker gelegenheid gaven tot een goed portret.

Bloemencorso in Baarn 1898 op Koninginnedag. Momentfoto van bijzonder grote scherpte. Opgenomen vermoedelijk met aplanat lens op 18 x 24 cm plaat.

Arian Boer fotografeert in Baarn de zonsverduistering van 17 april 1912, tevens de namen van zijn leerlingen.

Een belangrijke opdrachtgever was Dirk Hornsveld, de dahliakweker. Voor hem verzorgde Adriaan Boer de foto's voor de reclamefolders.

Laatste foto van Adriaan Boer in zijn dunne luster kantoorjasje bij het jurywerk van een Focus-prijsvraag.

Het mannelijk personeel van het Badhotel. Een foto van Adriaan Boer uit ± 1910
Men mag veronderstellen, dat zich hieronder enkele Baarnaars vinden.
Alle personen zijn tot op heden onbekend. Misschien herkent U ze?

In januari 1914 richtte hij zijn eigen tijdschrift "Focus" op. Inmiddels was zijn atelier naar Bloemendaal verhuisd, omdat hij een uitnodiging had gekregen om leraar in de fotografie te worden aan de toenmalige Kunstnijverheidsschool te Haarlem. Hoewel uiteindelijk zijn benoeming niet doorging, is hij toch door middel van zijn tijdschrift en zijn lezingen een doorgever geworden van een hoog ideaal in de fotografie. Hij kreeg grote bekendheid als portretfotograaf, maar ook als fotograaf van schilderijen. Ook in Bloemendaal werd hij bij de vooraanstaande families vanwege zijn prachtige portretwerk zeer gewaardeerd. In 1921 verkocht Adriaan Boer zijn atelier, omdat "Focus" te veel tijd vergde en richtte de N.V. Uitgeverij Focus op. Naast het tijdschrift "Focus" gaf hij nog drie andere bladen uit: "Bedrijfsfotografie" voor de vakfotografen, "De Fotohandel", studieblad voor de fotohandelaren en daarnaast het beginnersbladje "Fotovreugd". Bij zijn uitgeverij verschenen ook nog enkele bekende fotoboeken van zijn hand, zoals: "De fotografie vereenvoudigd", "Portretfotografie voor de amateur", "Vergroten" en enkele bundels "Fotokritiekjes". Zijn laatste boek was "Foto's met inhoud", dat in 1940 verscheen.

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog stierf Adriaan Boer, 65 jaar oud, na een zeer werkzaam leven. Zijn heengaan betekende een groot verlies voor de internationale fotografie.

J. Kruidenier.

Bron:

Adriaan Boer/pionier der kunstzinnige fotografie, door Dick Boer (uitgave: Focus N.V., Haarlem).

o-o-o-o

LUSTHOVEN, PARKEN EN TUINEN

Er zijn altijd tuinen geweest. Dat begon al bij Adam en Eva, die in het Paradijs leefden tussen "allerlei geboomte .... begerlijk om te zien". Die begerlijkheden werden hen noodlottig, want toen Eva van de appel had gesnoept werden zij en Adam verbannen uit de Hof van Eden. Overigens kenden de Grieken de Tuin der Hesperiden, waar een boom met gouden appels bewaakt werd door een kronkelende draak. De Hangende Tuinen van Semiramis, in feite glooiende terrassen, zo'n zeshonderd jaar voor onze jaartelling door Nebukadnezar aangelegd, spreken ook nog altijd tot veler verbeelding. Die verbeelding hebben wij trouwens hard nodig als wij over de bomen- en bloemenpracht van eeuwen geleden willen spreken. Wel zijn er van de vroegste tijden af boeken verschenen op tuingebied, maar er valt zoveel te vertellen over die stukken geleide natuur, dat wij nogal eens in de "Er was eens" sfeer terecht komen. Tuinen weerspiegelen min of meer het leven. Je moet met zevenmijlslaarzen door Europa stappen om een glimp van de rijkdom op tuingebied te kunnen opvangen.

Neem Italië: je staat even - ademloos - stil bij de Romeinse villa van Hadrianus; stormt voorbij de eeuwen naar de Italiaanse Renaissancepracht van Villa d'Este in Tivoli; verbijstert je over de tuinen van Bomarzo in de buurt van Viterbo, vol geheimzinnige figuren en griezelige monsters die uit het groen opduiken en waaraan Hella Haasse zo'n voortreffelijk essay wijdde.

Dan vliegen wij de grens over naar het Frankrijk van de zeventiende eeuw, waar onmiddellijk de naam Le Nôtre zich aan je opdringt, plus de Tuilerieën, waarvoor de beroemde tuinkunstenaar een warm plekje in zijn hart had, plus natuurlijk ook het Versailles van de Zonnekoning. 't Was allemaal zeer statig en formeel - de zojuist geprezen Le Nôtre vond bloemen eigenlijk overbodig - en de aanleg van die onvoorstelbaar fraaie parken werd tot ver over de grenzen gekopieerd. Ook in ons land.

Tot de achttiende eeuw zich aanmeldde. Toen kreeg men ook in Engeland genoeg van al die mathematische en symetrische vormen. Men begon de vloeiende lijn te propageren. Zeker, Blenheim en Chatsworth ademen nog de Franse geest, maar de natuurlijke tuinen begonnen van lieverlede veld te winnen, zelfs in Frankrijk, waar Voltaire schreef:

"Jardins, il faut que je vous fuie
Trop d'art me révolte et m'ennuie."

En ons eigen land? Dat bleef zeker niet onberoerd door de stromingen van buitenaf, hoewel veel toch op kleinere schaal werd aangelegd. "Dutch Garden", noemde men in de achttiende eeuw de kleine luthoven aan de overzijde van het Kanaal. Er wordt wel eens beweerd dat onze tuinkunst uit noodzaak is geboren.

De mensen moesten eten en verzorgden als het enigszins kon een stukje grond rondom hun woning. Bij de kloostertuin begint zo'n beetje de doorbraak: naast de nuttige moestuin, de kruidentuin en de boomgaard krijgt de siertuin een plekje toegewezen.

De bloemen, die daar werden gekweekt, waren in eerste instantie bestemd voor het altaar in kapel of kerk.

Wat de kloosters vermochten kon de adel ook presteren!

Buiten de slotgracht werden van lieverlede fraaie tuinen aangelegd, die uitgroeiden tot parken.

Inmiddels zijn wij in eigen omgeving beland. In Woonsteden der Oranjes van A. Schellart en Theo de Vries staat opgetekend:

"Op 26 April 1674 wordt de koopacte getekend van "een hofstede met zijn bepotinge en beplantinge en alle 't gene aerd en nagelvast is, gelegen aan Soestdijk." Het was Prins Willem III van Oranje die deze hofstede kocht. Na de aankoop kreeg Maurits Post, zoon van de beroemde architect Pieter Post, opdracht om een jachtslot te bouwen. Er werd een siertuin en een park omheen aangelegd en dat was het begin van ons eigen dierbare Soestdijk. Het slot zou in later jaren worden uitgebouwd tot paleis en de tuinen werden tijdens het verblijf van Anna Paulowna "eigentijds" veranderd.

Baarn kende in de vorige eeuw nog een aantal parken. Naast Soestdijk strekten zich de eigendommen uit van de landheer Deutz; het dorp werd verder omzoomd door de parken van Scheerenberg en Faas Elias enerzijds en verderop door Groeneveld en Buitenzorg. Het Maarschalksbos lag iets dichterbij. Ook Pijnenburg mocht nog tot Baarns bezit gerekend worden. Ook hier gold dat "de rijken" de toon aangaven. Dat zou door de jaren heen nog lang zo blijven.

Erg veel is er van de negentiende eeuwse pracht niet overgebleven. Toen, dankzij de spoorweg, Baarn werd opengebroken meldde zich een andere grandeur: die van het moderne landhuis-met-tuin. Vele gronden werden verkaveld: het Schoonoordpark werd helemaal volgebouwd, het pittoreske theehuisje in het Maarschalksbos, waar volgens zeggen Anna Paulowna wel eens thee placht te drinken, verviel van lieverlede. Twee bezienswaardigheden hielden echter nog lang stand: Reinhard Scheerenberg liet toen de "Chinoiserieën" hoogtij vierden in ons land en elders, een tweetal huizen bouwen: Peking en Canton. De materialen liet hij uit China importeren en vlak voor de vorige eeuwwisseling verreezen er in ons toen nog weinig aanzienlijke dorpen de exotische behuizingen, die meer dan honderd jaar een bezienswaardigheid zouden vormen. Peking hield het precies een eeuw uit (van 1790 tot 1890); Canton, drie jaar na Peking van de grond gekomen, werd in 1910 pas afgebroken.

Over Peking werd weinig meer gesproken. Er kwam in het eind van de negentiger jaren een fraaie woonstee op de plek waar het had gestaan en de particuliere tuin moet een vreugde voor het oog zijn geweest. Nu nog zijn de Baarnaars blij met "hun" Pekingtuin en toen enige jaren geleden het plan ter sprake kwam om een deel van het parkje ten faveure van een schouwburgcomplex op te offeren, was de verontwaardiging zo groot, dat tot een andere oplossing werd besloten.

Van Huize Canton bezit de Historische Kring behalve foto's nog verscheidene paperassen, waaruit enkele wetenswaardigheden vielen te peuren. Al spoedig na de voltooiing van het "aardige, opzienbarende gebouw", zoals de kroniekschrijver het noemt, trof de Franse vloedgolf van onrust ook Scheerenberg. Hij raakte in geldnood en besloot om Canton te verkopen. In augustus 1808 werd een overeenkomst getekend, waarbij Koning Lodewijk Napoleon eigenaar werd. Twee jaar later werden beide "rariteiten" te huur aangeboden. Het paleis Soestdijk onderging eenzelfde lot en daar vond men een gegadigde voor. Canton bleef echter onbewoond. Na 8 juli 1815 herkreeg de Prins van Oranje zijn domein, vergroot met de beide Chinese huizen.

Even stukt het verhaal. Pas in 1832 wordt de draad weer opgenomen als Prins Hendrik Canton overdoet aan de inmiddels opgerichte Baarnsche Bouwmaatschappij. In 1890 werd de directeur van de Delimaatschappij te Amsterdam, P.W. Janssen, de trotse eigenaar. Hij woonde er tot zijn dood in 1904. Zoon August erfde het wonderlijke huis, dat zó bouwvallig bleek te zijn dat hij het liet afbreken. De architecten Scill en Haverkamp kregen opdracht om een ruime, moderne woning te ontwerpen en in april 1911 werd de gevelsteen ingemetseld door "mejjuffrouw Amelie Janssen, oud zes jaar". Ook werd een in Gotisch schrift uitgevoerde oorkonde, "in looden bus gesloten", in één der muren veilig opgeborgen. In 1920, twee jaar na de dood van August Janssen ging het huis over aan de Levensverzekering Maatschappij Conservatrix.

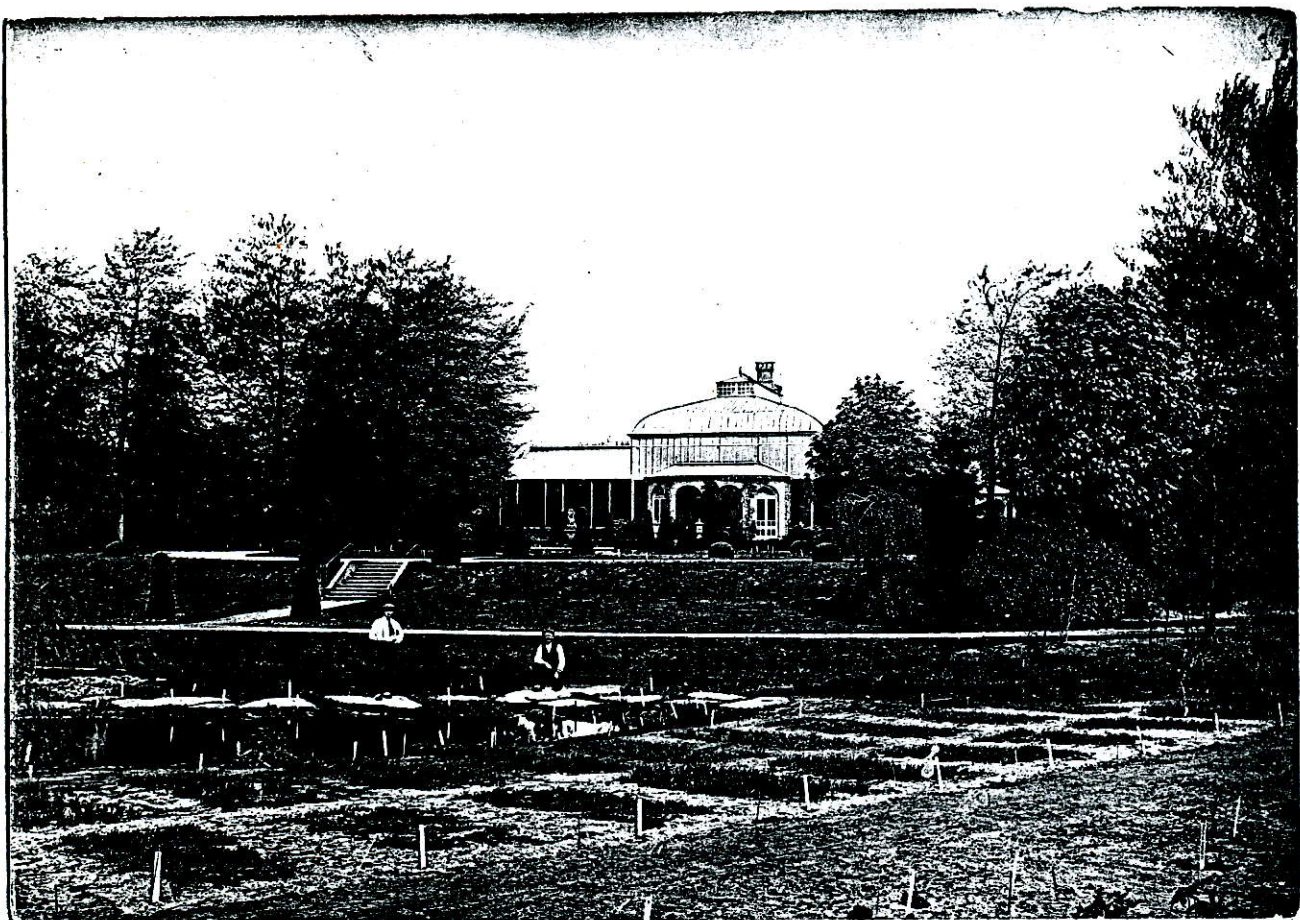
Het Cantonspark, "met boomgroepen, sier- en moestuin, plantenkassen, pinetum en boomgaard", was niet bij de koop inbegrepen. Tot zijn dood in 1918 was de eigenaar vrijwel dagelijks te vinden in zijn lusthof. Hij hield van zijn bezit en was er zeer precies op. Ontdekte hij bij zijn rondwandeling op één der paden een lucifer of een papiersnippertje, dan trok hij er een kringetje omheen met zijn wandelstok en als hij naar huis ging dan werd de beheerder opgedragen die smetten te laten verwijderen. "Vandaag heb ik drie kringetjes getrokken", zei hij dan verwijtend. Het zal hem misschien ook wel even moeite hebben gekost om toestemming te geven voor een kindertuinfeest in 1912, waaraan heel de Baarnse jeugd mocht meedoen.

In hetzelfde jaar dat Conservatrix het huis betrok, werd het park door de nabestaanden Janssen geschonken aan de Staat der Nederlanden. Van toen af aan heette het officieel de Hortus Botanicus van de Rijks Universiteit te Utrecht, maar die naam werd en wordt door de Baarnse bevolking nooit gebruikt. Het is en blijft "ons" Cantonspark. Natuurlijk onderging het tal van veranderingen, maar men liet de oorspronkelijke aanleg vrijwel onaangetast. Dat het publiek er door de week zo maar mag wandelen is een groot voorrecht. De tentoonstellingen die er op gezette tijden worden georganiseerd trekken letterlijk duizenden liefhebbers. De geruchten, dat deze unieke tuin zal worden overgebracht naar de Uithof in Utrecht stoppen wij diep in ons binnenste weg.... Ondertussen gaan de prachtige exposities door. Wie herinnert zich niet de orchideeënshow die nog geen jaar geleden werd gehouden? Wij blijven genieten!

Andere Baarnse parken werden al eens eerder in Baerne beschreven. We weten het nog wel: het "bergje van freule Elias", de karpervijver, de rhododendronhagen, de orangerie van Schoonoord. Ook over Groeneveld, "die playsante buytenplaats bestaande uit een moderne behuysinghe benevens een bassecour, stallen, tuynmans- en boerenwoningen mitsgaders orangerie, met respectieve tuynen en boomgaarden, bosschen, wandelingen en weylanden", werd, zeker in de afgelopen jaren, het nodige gepubliceerd. Bijna al die fraaie huizen met parken moesten op den duur plaats maken voor een andere woonstijl. Wij vermeldden reeds dat, nadat de spoorwegen Baarn in hun net hadden opgenomen, het dorp een ander aanzien kreeg. Trokken de welgestelde Amsterdammers in de achttiende eeuw naar de Vecht, hun nazaten lieten het oog vallen op Gooi en Sticht. Er ontstonden villaparken; de huizen, in velerlei stijl maar nooit ontbloot van een zekere "deftigheid", lagen in parkachtige tuinen, waarin ook de stallen en tuinmanswoningen waren geprojecteerd. Namen noemen heeft geen zin, de eigenaars zijn bijna allemaal dood of vertrokken, hun eigendommen zijn versnipperd, tuinen en parken zijn opgeofferd aan de woningbouw. Oudere ingezetenen kunnen nog enthousiast praten over die vroegere glorie: van de schitterende tuinen langs de Van Heutszlaan, Amsterdamestraatweg en in Hoog Baarn. Al die particuliere bezittingen vereisten een tuinbaas met één of meer hulpjes. In de kassen werden de perkbloemen "voor buiten" getrokken. Er scholen onder die tuinlui ware bloemsierkunstenaars die heel wat tijd besteedden aan het samenstellen van boeketten en bloemstukken of taferversiering "voor binnen". Soms vallen er namen: Hoogwolde, Overbosch, Parkwijk, Ekeby, Villa Suzette. De tongen komen los, men herinnert zich bekende tuinbazen; voorop "de Engelse tuinman" van het Badhotel, zo geheten omdat hij "zo'n snorretje had en er altijd zo rechtop bij liep". Anderen volgen: Hooyer, bekend geworden door zijn boekjes over Baarn, Ravenhorst, Hornsveld, Voorthuizen, Bastiaanse, Roest. Zij allen gingen helemaal op in hun werk. Maar ook deze gouden tijd ging voorbij. Baarn ging een nieuwe fase tegemoet. De afbraak begon al in de late dertiger jaren. De grote tuinen werden afgestoten, de huizen gingen tegen de grond of bleven, vaak een beetje benepen, op een veel kleiner terrein achter. Ze werden gemetamorfoseerd tot kantoorgebouwen, internaten, bejaardenpensions.

Een kijkje in het nog altijd prachtige "Cantonspark."
Links de uit 1650 daterende colonnade.

Nog twee foto's van "Canton."

Boven: Het oude Canton. Onder: Een oude foto van de kassen.

Alles is nu kleinschalig geworden in ons dorp. Vrijwel de enige tuin, nog wel in het hart van de gemeente, die het zeer lang heeft uitgehouden was die van Conimex. Oorspronkelijk liepen de tuinen van notaris Schouten aan de Eemnesserweg en van de familie Sterneberg in de Mollerusstraat zo'n beetje in elkaar over. Later, toen Conimex in het notarijs huis kwam, maakte tuinbaas Inthorn achter de gebouwen een fraaie hof. Hij spaarde de prachtige bomen, ooit door mevrouw Schouten met veel liefde en kennis van zaken uitgezocht en boetseerde, bijgestaan door de tweede man Willem van Geider een tuin, waar maar weinigen weet van hadden omdat het geheel inpandig was gesitueerd.

Helaas is ook dit stukje mooi Baarn voorgoed verdwenen; er zijn een dienstencentrum en kleine woningen voor in de plaats gekomen. Noodzakelijk, maar wel verdrietig.....

Ondertussen zijn de Baarnse tuinen over het algemeen ingekrompen tot kleine brokjes, waar velen toch nog echt plezier aan beleven en waarin heel wat vrije uurtjes worden besteed.

De voortuinkeuringen van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw veroorzaken een paar keer per jaar nog een lichte opwinding bij velen: Wie komt het beste uit de bus?

Ons land is zo klein en zo vol, er is vaak nog maar zo weinig plaats om je uit te leven in een tuin. Maar we zijn wel inventief! Als je het boek Met Mijn Tuin In De Wolken van An Rutgers van der Loeff goed bestudeert, dan zie je tot hoeveel menigeen in staat is om te verwerkkelijken op een heel klein stukje grond. Tot in Amsterdam bloeien op de gekste plekjes tuinen op; gewoon in een straat waar een paar tegels uit het troftoir zijn gelicht of op het platte dak van een oud huis in de binnenstad. Zo ver is het in Baarn gelukkig nog niet. Ons dorp wordt door vele buitenstaanders nog altijd beschouwd als een bijzonder aantrekkelijke groene oase. Laat ons hopen dat dit zo mag blijven tot in lengte van dagen.

E. Witsenburg-Horsman

0-0-0-0

OOK TUINAANLEG - ONS BAARNSCHE BOS

Als we over tuinen en tuinaanleg in vroeger tijd praten, kan Baarn bogen op een rijke historie. Iets daarvan kunnen we terugvinden in kasteel Groeneveld, waar maquettes laten zien hoe de tuin in le Nôtre-stijl plaats maakte voor de Engelse landschapstuin. Ook de symmetrie in de tuinen van paleis Soestdijk verdween om plaats te maken voor - overigens fraaie - vijvers en boomgroepen. En al even onherkenbaar veranderden na verloop van tijd de tuinen van bijv. Prins Hendriksoord en Pijnenburg. Toch realiseren we ons niet of nauwelijks dat ons eigen Baarnsche Bos oftewel "De Eult" één van de best bewaarde voorbeelden van zo'n 18e eeuwse tuin is. Jammer, dat na de aanleg van de spoorlijn een stuk werd afgekapt om plaats te maken voor villabouw, maar toch.... de hoofdlijnen zijn er nog.

Als Historische Kring zijn we dan ook bijzonder blij met het herstelplan van Staatsbosbeheer, waarover u in de Baarnsche Courant van 14 mei jl. hebt kunnen lezen.

Het Baarnsche Bos in zijn huidige vorm danken wij in feite aan de Amsterdamse patriciër en vrijgezel Willem Gideon Deutz (1697 - 1757) en waarschijnlijk ook aan ideeën van zijn moeder, Maria Boreel, die in 1733 overleed. Of zijn vader, Jean Deutz, in 1719 overleden, ook reeds plannen dienaangaande had, weten we vooralsnog niet. In elk geval bestond in 1733 reeds de ster-vormige aanleg ter plekke van waar nu de Grote Kom ligt. Dit blijkt ons uit een tekening bij een request aan de Staten van Utrecht om enkele lanen (waaronder een stuk van de huidige Amsterdamsestraatweg en de Van Heutszlaan) te mogen aanleggen (zie tekening). In 1736 verlenen de Staten toestemming en blijkbaar is het werk in 1740 uitgevoerd, want op 15 en 16 juni vindt inspectie plaats door Schout en Gerechte van Baarn. Enkele afwijkingen van het originele kontrakt worden daarbij overigens gekonstateerd.

Na Gideon's dood in 1757 komt De Eult met bijbehorende gronden door openbare verkoping op 17 juli 1758 in het bezit van de Prinses-Gouvernante Anna van Hannover, weduwe van Prins Willem IV. Volgens Plum liet zij de Lindekom, de Groote Kom, de Troon, de Berceaux en de Comedie aanleggen. Waarschijnlijk gaf zij nog wel de opdrachten daartoe, maar de resultaten heeft zij zeker niet kunnen aanschouwen, want zij overleed kort nadien, op 12 januari 1759, in Den Haag.

Hoe dan ook, interessant voor ons is het om in dit verband eens te lezen wat zo'n vijftig jaar geleden Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer in "Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen" (uitg. Allert de Lange, 1943, Heemschutserie) over "ons" Baarnsche Bos schrijft. Daarbij is een plattegrond afgedrukt (zie afbeelding) van het Baarnsche Bos kort na de aanleg van de spoorlijn.

Dr. Bijhouwer schrijft:

"Bezien wij de kaart, dan blijkt onmiddellijk dat de eigenaars van plan waren ergens tussen de Praamgracht en de plaats waar nu de laan naar de Naald loopt, een hoofdgebouw te zetten even ten westen van de boerderij dus. Zo ver is het nooit gekomen, het werd overbosch van Soestdijk, zonder dat de hoofdlijnen van het park werden gewijzigd. De "versieringen" die ongetwijfeld waren beraamd, bleven echter achterwege. Ondanks het feit dat we hier dus een stuk werk hebben dat in 1758 niet af was en nooit werd beëindigd, is De Eult één van de plaatsen waar wij het zuiverst de sfeer van het 18e eeuwse buiten kunnen proeven en waar wij de nobele verhoudingen het beste terugvinden.

De grote hoofdas zien wij het fraaist in het gedeelte vlak ten noorden van de grote vijver, waar het een statige laan is gebleven. Over het spoor, waar twintig jaar geleden nog de "klaphekjes" het oude recht-van-de-weg demonstreerden, is de hoofdlaan geworden tot een zandweg tussen de achterhekken van 19e eeuwse villa's en de twee uitzichtspunten, van waar men, toen 't bos nog jong was, over de gehele Eemvallei en de Zuiderzee een panorama had, liggen als verloren heuvels tussen villalanen, bloemisterijen en kleine voorstadsbebouwing. Onvergetelijk is de grote vijver, tussen de zware beuken- en eikenlanen, met zijn typisch 18e eeuwse vorm.

Gaan wij daar zitten op een van de banken in de hoofdas, dan kunnen wij zonder enige moeite ons voorstellen waar de ontwerper op de hoeken de beelden der vier schikgodinnen wilde plaatsen en waar aan het einde de fontein met de tritonen of de zeemeerman en -min behoorde te worden gebouwd.

Vervolgen wij de hoofdlaan naar het zuiden, dan stoort de beplanting met sparren, die de afmetingen te veel hebben verkleind, doch na enkele honderden meters is ook deze fout in het onderhoud weer achter den rug en komen wij bij de nog altijd aantrekkelijke restanten van de oude berceaux. Mooier en gaver zijn die op Mariëndaal, tussen Oosterbeek en Arnhem, maar de Baarnsche zijn beter bekend. Eén dezer berceaux leidt naar de zogenaamde Ronde Kom, een sterk verdiepte vijver, met lindebomen omplant, in een ruimte die door een zware beukenhaag is omgeven. Ook hier een typisch 18e eeuws tuinfragment, dat ons herinnert aan de gravures van Heemstede. Tot voor kort lagen dicht bij de zuidelijke laan de restanten van de Comedie, een groene hof, omsloten door beuken-berceaux met poorten en openingen. Het was een zeer fraai openluchttheatertje, een salet in het park, waar ongetwijfeld charades op hun plaats waren. De omgevende beukenbomen wierpen echter te veel schaduw, waardoor de berceaux begonnen te kwijnen en de vele stedelingen die er doorheen renden voltooiden de afbraak. De Comedie is thans geres- taureerd, helaas echter op een wijze die van het 18e eeuwse karakter niets heeft overgelaten. Met dat al blijft De Eult, het Baarnsche Bos, een lustoord voor de natuurliefhebber en een waardevolle vertegenwoordiger van onze oude buitens." Tot zover de heer Bijhouwer.

Dat Prinses Anna van Hannover en haar erfgenamen geen behoefte hadden om de plannen van de familie Deutz tot bouw van een buiten tussen de Praamgracht en de Koningslaan aan het eind van de lengte-as te realiseren, ligt voor de hand. Voor hen werd "De Eult" overbosch en - met uitzondering van de Grote Kom - kunnen we erover discussiëren of de aangebrachte verfraaiingen als Lindekom, Troon, Berceaux en Comedie in feite geen verstor- ringen (zij het aangename) van het originele symmetrisch patroon zijn. Niettemin mogen wij Baarnaars ons gelukkig prijzen met dit unieke bos - of moeten we zeggen tuin? - zeker nu het dankzij Staatsbosbeheer weer in oude luister hersteld zal worden.

G.H. Grootendorst-Doornekamp

Geraadpleegde bronnen:

Gem. Archief Baarn, Notulenboeken Gerecht Baarn
T. Plum - Uit de Geschiedenis van Baarn
Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer - Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen
Dr. I.H. van Eeghen - Inventaris v.h. archief van regenten en regentessen van het Deutzenhofje.

Ten behoeve van degenen die één en ander graag in chronologische volgorde zien staan, het volgende overzichtje:

I Rond 1640 was "De Eult" in het bezit van de Amsterdamse patriciërsfamilie Mr. Joan Bicker en Agneta de Graeff.

II Op 20 december 1654 trouwde in de Nieuwe Kerk in Amsterdam hun dochter Geertruid Bicker (ged. Nieuwe Kerk Amsterdam 8-1-1634, overl. Kasteel Assumburg 7/1, begr. Nieuwe Kerk Amsterdam 13-1-1702), die het als bruidschat meebracht, met Mr. Jean Deutz, geb. 29/11, ged. Nieuwe Kerk Amsterdam 9-12-1618, koopman en bankier, keizerlijk factor van het kwikzilver, overl. 25, begr. Nieuwe Kerk Amsterdam 28-6-1673, zoon van Hans of Jean Deutz, geb. Keulen 24-12-1581, koopman o.a. in Oostindische waren, overl. 6, begr. Westerkerk Amsterdam 9-9-1638, en van Elisabeth Coymans, geb. 30-1, ged. Nieuwe Kerk Amsterdam 6-2-1596, overl. 14, begr. Westerkerk Amsterdam 21-2-1653.

III. Eén van hun kinderen is vervolgens eigenaar van "De Eult", t.w. Mr. Jean Deutz, sedert 1696 vrijheer van Assendelft, geb. 26-6, ged. Nieuwe Kerk Amsterdam 1-7-1655, schepen en bankier, keizerlijk factor van het kwikzilver, overl. 19, begr. Nieuwe Kerk Amsterdam 24-11-1719, tr. Nieuwe Kerk Amsterdam 1-4-1692 Maria Boreel, ged. Nieuwezijds Kapel Amsterdam 18-1-1669, overl. 22, begr. Nieuwe Kerk Amsterdam 27-2-1733, dochter van Mr. Jacob Boreel en Isabella Coymans.

IV In 1733 is eigenaar hun zoon Willem Gideon Deutz, ged. Westerkerk Amsterdam 6-9-1697, burgemeester, bankier en keizerlijk factor van het kwikzilver, overl. 27-6, begr. Nieuwe Kerk Amsterdam 4-7-1757.

Bij openbare verkoop op 17-7-1758 komt "De Eult" dan in het bezit van Prinses Anna van Hannover, weduwe van Prins Willem IV.

o-o-o-o

VOORLOPIGE BEVINDINGEN ONDERZOEK ZUIDEREIND

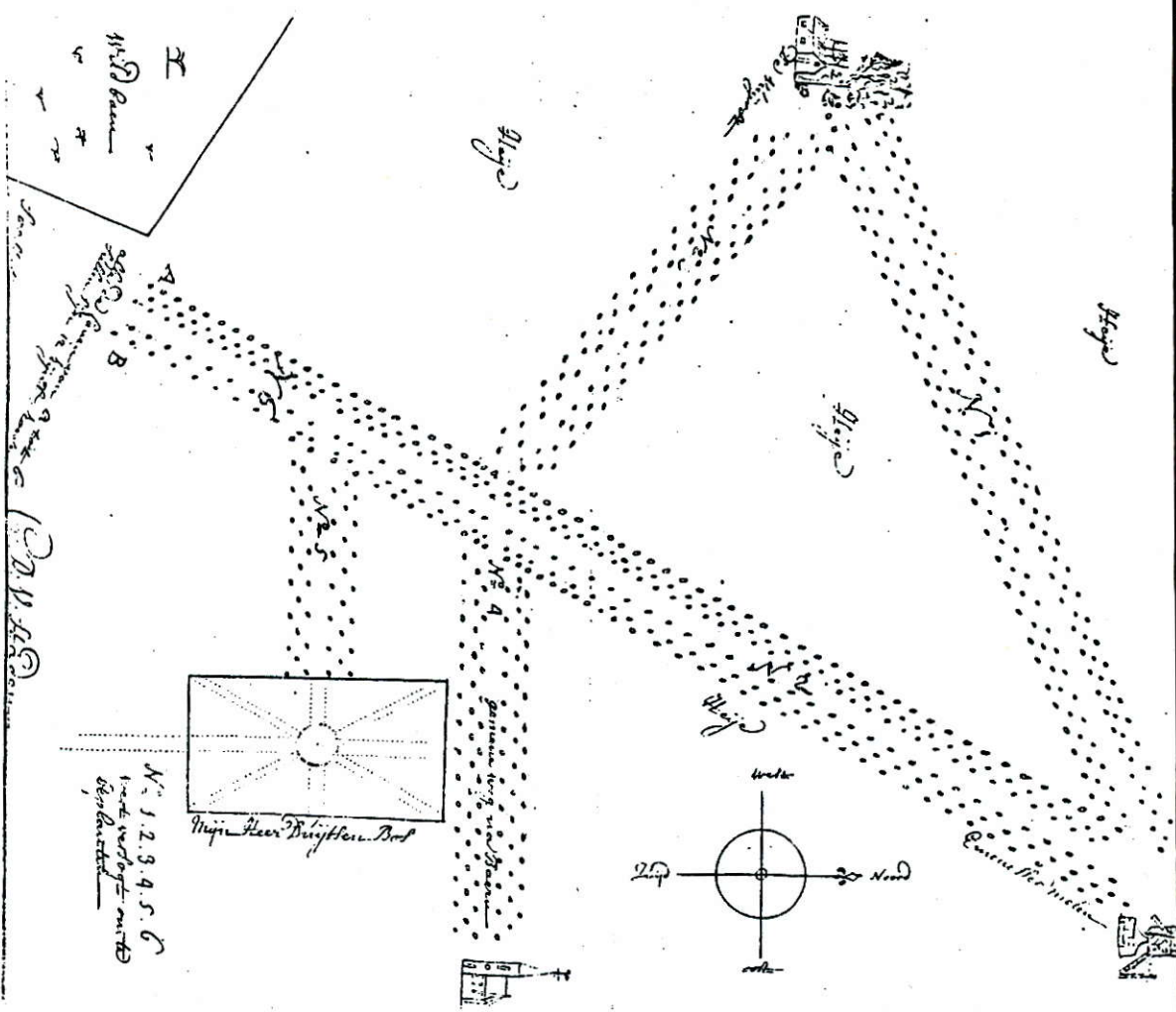
Tijdens de jaarvergadering op 13 maart jl. kwam o.a. het onderzoek ter sprake, dat door de werkgroepen Archeologie en Oudheidkamer gezamenlijk werd ingesteld bij de bewoners van het Zuider-eind. Gevraagd werd naar oude perceelsnamen en hun eventuele herkomst, naar eventuele vondsten en mogelijke concentraties bakstenen, puin, kalk e.d. in de bodem en andere bijzonderheden, die - gezien het verwachtingspatroon - opvallend genoemd kunnen worden. Juist omdat er langs de Eem en het Zuider-eind overal grasland is, valt er, wat de bodem betreft, weinig of niets te zien. Ons werd echter bijna altijd toegezegd dat we een telefoontje zouden krijgen wanneer de desbetreffende eigenaar/pachter het land zou gaan scheuren. We kwamen een aantal oude perceelsnamen aan de weet en in de meeste gevallen ook de ligging ervan. In enkele gevallen echter verschilden de inlichtingenbronnen wat de ligging van een perceel betreft van mening. De namen zelf spreken soms voor zich, maar in andere gevallen vraag je je af waar zo'n naam vandaan kan komen. Dat was bijv. het geval met de naam Keulse Vaart (genoemd door de heren Bouwmeester en Huurde-man) voor het watertje dat even ten zuiden van en vrijwel evenwijdig aan de Rijksweg loopt. Vanzelfsprekend was de naam Bloembergsteeg voor een weggetje tussen de boerderij van die naam (Zuider-eind 6) en het Visgat even ten noorden van de Rijksweg. De volgende perceelsnamen kwamen (door diverse bewoners genoemd) van noord naar zuid gaand (zie bijgaand kaartje) aan de orde:

1. Het Slot

Spreekt voor zich, want het betreft hier de plek waar ooit het Huis ter Eem stond. Scheuren van het grasland heeft geen zin, aldus de eigenaar, de heer H. Hop, want het "barst" er van de stenen. Het betreft hier trouwens ook "beschermd" gebied (R.O.B.).

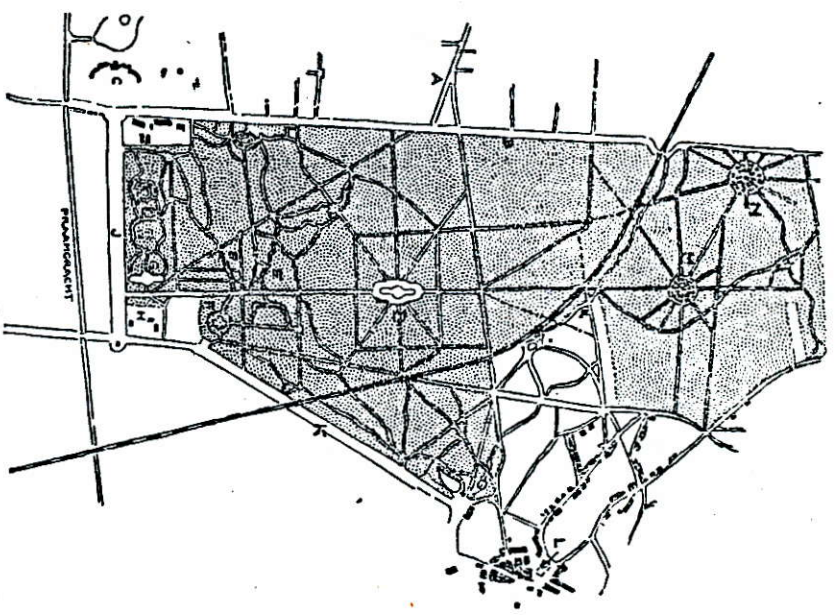
2. De Koekampen

Verkleinde afdruk van tekening bij stukken van febr. 1733 betr. een verzoek van Willem Gideon Deutz a.d. Staten 's Lands van Utrecht om heide te kopen en "met Plantagien te embellieren".

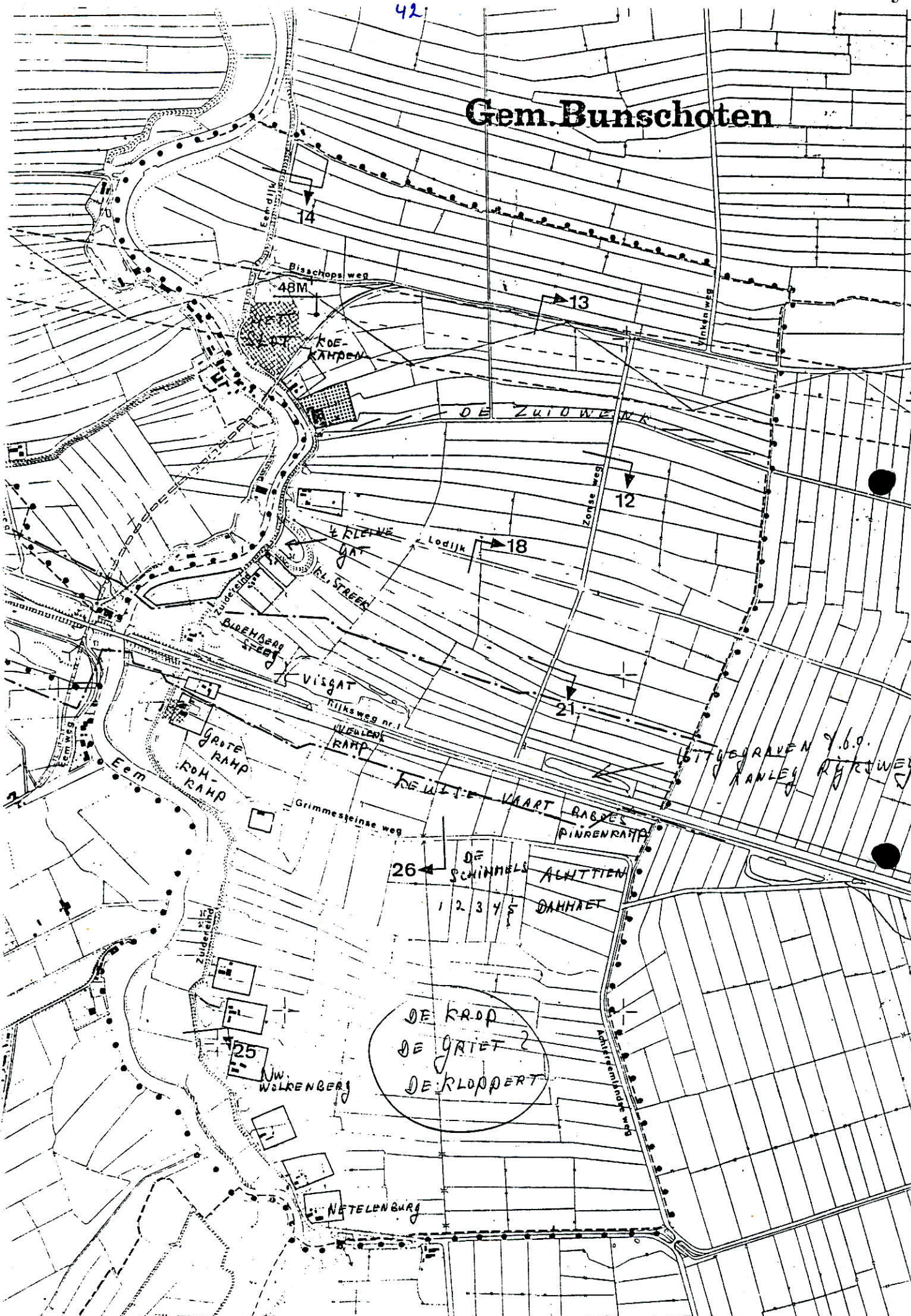
- A weg naar Hilversum.
- B straatweg.
- C Paleis.
- D groote vijver.
- E berceau.
- F Ronde Kom.
- G Comedie.
- H boerderij.
- J laan naar de Naald.
- K Pekinglaan.
- L Kerk.
- M, N uitzichtpunten.

Fig. 45. De Eult.

Plattegrond van "De Eult" kort na aanleg van de spoorlijn.

Gem. Bunschoten

26	DE SCHIMMELS	ALHTIEN			
1	2	3	4	5	DAHHAET

DE KROP
 DE GRIET?
 DE KLOPPERT

LOT 150 RAVEN 9.6.9.
 RANLEY RYKSWEG

3. De Zuidwenk (let wel: met een k, niet met d of t).
Wentacker of wendeakker is nl. de akker of strook op het einde van een stuk land waar de ploeg gekeerd wordt.
4. De Haarakker
Dit is een smalle strook wat hoger liggende grond (dijkje?) langs de Haarwetering en Zonseweg.
5. 't Kleine Gat
Voormalige waai, waar de weg met een grote boog omheen werd gelegd, waar een aantal jaren geleden afval van de Ocriet-fabriek werd gedumpt en mogelijk ook afval van de Heugavelt-fabriek. Het staat thans niet meer in open verbinding met de Eem en in feite zou de weg hier weer op de oorspronkelijke plaats gelegd kunnen worden.
Ten tijde van de dumping kwamen er, aldus de heer Bouwmeester, stukken veen in de Eem boven drijven. Frappant is, vooral bij hogere waterstand, een prachtig vijfhoekig poeltje. Zuiver toeval? Of hebben we hier te maken met een vroegere fortificatie, waarbij we op een oude kaart in de Oudheidkamer de naam Grimmestein vonden?
6. De Kleine Streek
Smalle strook land bij 't Kleine Gat.
7. De Grote Kamp
8. De Komkamp
De naam zegt het al, er lag inderdaad een laagte, een kom dus.
9. De Veulenskamp
10. 't Raboes
Ra, raa, ree is o.a. symbolische uitdrukking voor het meten van land, het trekken der grenzen van landeigendom, rooi-lijn (denk ook aan Hollandsche Rading en 't Raboes aan de mond van de Eem, de grens dus van het land). Of boes misschien een verbastering van bos kan zijn?
11. De Pinkenkamp
Dit stuk land ligt volgens de heer Bouwmeester op de plek waar de heer C. Brouwer 't Raboes plaatst.
12. De Schimmels
Gemakshalve door ons 1 t/m 5 genummerd. De heer C. Brouwer geeft strook 5 aan en de heer Bouwmeester de stroken 2 en 3. De heer G. Kuyer, nu wonend op Grimmestein, weer een ander perceel.
13. De Achttienmaat of Achttiendammaet
Dammaet komt van dagmaat en betekent een stuk grond dat één man in één dag kon afmaaien. Komt in Drenthe ongeveer overeen met 0,67 ha en in Twente met 0,56 ha. In onze omgeving zou een dammaat of dammat 400 roeden zijn. Als het u iets zegt, een morgen was 600 roeden. De moeilijkheid blijft natuurlijk dat ook roeden per streek verschilden.
14. De Krop
Betekent o.a. knoest of knot. Zou erop kunnen duiden dat er veel knoesten in de bodem zaten of wellicht op het voorkomen van knotwilgen.

15. De Griet

Kan o.a. grof zand of steengruis betekenen. Mocht het een verbastering zijn van Grient, daarover staat in het Middelnederlands Handwoordenboek: zandgrond, strook grond met bomen beplant, tuin, de buitendijkse gronden die met rijs-hout (wilgen e.d.) bezet zijn, langs de benedenrivieren.

16. De Kloppert

Geen idee van de herkomst.

Van de percelen 14, 15 en 16 weten we slechts dat ze ergens tussen de Grimmesteinseweg en de Seldertse Wetering lagen.

Verschillende mensen hebben voorwerpen in hun grond of langs de Eem gevonden, w.o. uiteraard veel scherven, een munt, tinnen lepel, ijzeren putlepel aan lange steel met als tuit een uitgezaagd driehoekje, zalfpotjes enz.

De heer Th.W. van de Hengel van Netelenburg, Zuidereind 35, vond een stuk natuursteen in de vorm van een fraaie gelijkzijdige driehoek van $\pm$ 15 cm en $\pm$ 4 cm dik met in het midden een fraai rond gat. Mogelijk betreft het hier een netverzwaring, hoewel het daarvoor eigenlijk te mooi, te regelmatig van vorm is. De heer Van de Hengel wees ook op concentraties "serviesafval", ooit per schip uit Amersfoort aangevoerd. Verder meent hij te weten waar Hamelenburg gelegen heeft, gezien een concentratie stenen in de grond. De Arwe gaat er zeker kijken. Betreft het echter stenen langs de dijk, dan is de kans uitermate groot dat deze van elders zijn aangevoerd als dijkverzwaring.

De heer C. Hilhorst van Nieuw Wolkenberg vertelde, dat in 1951 in het kader van de ruilverkaveling dichtbij zijn huis een $\pm$ 1 m dikke laag grond is afgegraven door de Ned. Heide Mij. Daaruit kwamen zo'n 20 (maar het konden er ook 30 of 40 zijn geweest) putten van baksteen. Ronde gemetselde putten, waarvan de specie overigens gemakkelijk losliet. Helaas zaten de putten niet erg diep, want er is nu niets meer van te vinden. Ook vond hij in zijn grond weleens dikke knoesten oud hout. Zo'n oude zwarte knoest ligt bij zijn inrit.

De heer Bouwhuizen in de aangrenzende boerderij vertelde dat er veel stenen in de bodem zitten nabij de waai bij zijn huis (nr. 27). Mogelijk betreft dit een stuk grond, grenzend aan dat waarvan de heer C. Hilhorst sprak, in 1951 door de Heide Mij afgegraven.

De boerderij Grimmestein, nu bewoond door de heer G. Kuyer, heeft een kelder die ouder lijkt dan het huis. Eén en ander is niet eenvoudig te dateren, gezien het pleisterwerk, maar de kelder bestaat uit twee naast elkaar liggende tongewelven, die door een smal gangetje - op zich weer tongewelfje - verbonden zijn.

Dat boerderij Bloemberg (nr. 6) enkele eeuwen oud is wisten we reeds uit archiefstukken. Het huis is duidelijk op een terpje gebouwd.

De heer A. Bouwmeester wist van wijlen de heer P. Brouwer (oudste broer van de huidige bewoners van Bloemberg), dat er restanten van bebouwing in de grond zitten ter plekke van de oprit van de nieuwe jachthaven. Hij vertelde eveneens dat aan de noordzijde van 't Kleine Gat, waar de Loodijk begint, een gemetselde stenen boogbrug te zien was. Een brug die zijns inziens te mooi was als oprit voor een boerderij. Of dit met de toch wel geheimzinnige vijfhoek in 't Kleine Gat te maken kan hebben?

Rest mij nog u te vertellen dat het initiatief tot dit onderzoek van de heer J. van der Laan kwam. Het werd gekoppeld aan een plan van de werkgroep Oudheidkamer om een onderzoek te doen naar oude boerderij- en veldnamen.

Mevrouw B. Reitsma en ondergetekende bezochten de aanwonenden om hun gegevens op te tekenen. Dat betekende niet alleen enkele nuttige, maar ook bijzonder prettige ochtenden en middagen. Mede uit naam van haar en uit naam van de beide werkgroepen heel hartelijk dank aan allen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt. En mocht u, bij lezing van dit voorlopige resultaat, nog iets te binnen schieten, wij zullen het graag vernemen. Ditzelfde geldt uiteraard voor alle lezers van dit blad, die mogelijk op- of aanmerkingen hebben, tips of feiten weten. Wij kunnen ervan leren.

G.H. Grootendorst-Doornekamp

o-o-o-o

POEZIEWEDSTRIJD 1984 VAN KASTEEL GROENEVELD

In de kranten heeft u het allemaal kunnen lezen. Met name in de Baarnsche Courant de kop "J. Kruidenier wint poëzieprijsvraag Kasteel Groeneveld". Jawel, "onze" redakteur blijkt een poëet te zijn. De jury, onder voorzitterschap van Jan Visser, had bijzonder grote waardering voor de poëtische binding die Jaap wist te leggen tussen verleden en heden, t.w. de lange rechte oprijlaan als navelstreng met het verleden. Als "zondagsdichter" staat erbij. Ja, ik weet niet hoe dat bij u overkomt, maar de woorden "zondagsdichter" en "zondagsschilder" doen mij - misschien onterecht - altijd aan amateurisme denken. En er wordt natuurlijk alléén maar mee bedoeld dat iemand niet van zijn/haar dicht- of schilderkunst hoeft te leven. Hoe dan ook, als je het presteert als zondagsdichter de eerste prijs te krijgen, waar ook vakmensen hebben ingezonden, moet je toch wel van goeden huize komen.

Jaap zelf, poëet ja, maar gezegend ook met een grote dosis humor, blijft er onpoëtisch nuchter onder. Hem werd naar zijn "oeuvre" gevraagd, waarop hij bescheiden antwoordde, dat dit nog niet zo erg veelomvattend is en precies in het kleine metalen boekomslagje past, dat hij als prijs kreeg. Een fraai kleinood, vervaardigd door Milou van Dam.

Dat Jaap een vlotte pen had wisten u en wij overigens al lang en we hopen daarvan nog lang te kunnen genieten.

Ja, als bestuur zeg je het hooguit tijdens jaarvergaderingen, maar het mag best eens zwart op wit staan, dat we de redactieleden uitermate dankbaar zijn voor wat ze ten gerieve van ons allen presteren. Dat geldt voor Jaap Kruidenier, maar uiteraard ook voor de heuse vakvrouw die we in mevrouw E. Witsenburg hebben. Dat zij beiden nu versterking zullen krijgen van een vakman, de heer H. Bronkhorst, is opnieuw een reden tot applaus.

Om tenslotte weer op Jaap terug te komen, mijn "proficiat"! moge erg prozaïsch klinken ten opzichte van zijn (hierna volgende) poëtische ontboezemingen, maar het is welgemeend en van ganser harte!

G.H. Grootendorst-Doornekamp

mede namens alle bestuursleden.

Het bekroonde gedicht:

GROENEVELD.

Poseidon liggend op de ballustrade
bewaakt de ronde binnenplaats.
Geroede ramen, die gefilterd licht doorlaten.
Een witte zwaan bezeilt het groene water
Bespiegeling van vroeger en voor later.

Daar klinkt geratel van de kale wielen
Een koets beklimt de stenen brug.
Het paard slaat vonken van de hielen
Geworpen leidfels over de bezwete rug.

De Heren zijn weer aangekomen
De Hasselaars van Groeneveld
Het personeel staat onderdanig
voor de keukeningang opgesteld.

Een tuinman zet uitheemse planten
in het voorjaarslicht op het bordes.
Het bos staat open voor de lente
Een nieuw geluid, een nieuw gezicht.

Daar komen ze weer aangereden
De Amsterdammers net als toen
En oude paden worden weer betreden.
Als navelstreng met het verleden
De lange rechte oprijlaan.

o-o-o-o

WALVISVAART
=====

De walvisvaart heeft altijd tot de verbeelding gesproken. 't Zou één spannend avontuur geweest zijn voor hen die zich aan boord van een walvisvaarder bevonden.

Wie zijn met de jacht op walvissen begonnen? Dat waren de Basken, die zich al vanaf de 12e eeuw bezig hielden met de walvisjacht. Daarna waren het de Engelsen, die in de 17e eeuw de jacht openden op deze grote zoogdieren, omdat het spek van een gedode walvis veel traan leverde, dat voor de verlichting diende.

Na de Engelsen begonnen ook de Nederlanders in het begin van de 17e eeuw aan de walvisvangst, aangelokt door de verhalen over geweldige vangsten. In 1612 vertrokken Hollandse schepen naar het koude noorden ter walvisvangst. In 1613 gevolgd door een nieuwe Hollandse vloot van 5 walvisvaarders, die echter in gevecht kwam met Engelse schepen die geen concurrentie wensten van die "Dutchmen" en bij dit zeegevecht in die koude wateren namen de Engelsen 2 Hollandse schepen ad f 13.000,-- in beslag. Als antwoord richtten de Hollanders de Noordse Compagnie op om zo sterker te staan tegenover de Engelsen. Deze Noordse Compagnie kreeg het monopolie (van de Staten-Generaal) op de walvisvangst voor de kusten van Nova Zembla tot Straat Davis. Vóór de kusten stonder duidelijk in het octrooi en de walvisvangst in open zee hoorde daar niet onder.

De Nederlanders joegen vooral op deze zoogdieren in het kustgebied rond Spitsbergen. Géén wonder dat ze daar op het eiland met de naam Amsterdam hun hoofdvestiging Smeerenburg vestigden. De walvissen waarop ze jacht maakten, zwommen onder de kust of zelfs in de baaien van Spitsbergen. Ze werden daar gevangen, daarna naar de kust gesleept en op de kust in stukken gesneden. Uit het spek van de dieren werd in de traankokerijen van Smeerenburg traan gewonnen. Men sprak van traan of smeer, vandaar de naam Smeerenburg.

Deze vorm van walvisvaart was niet erg gevaarlijk en vrij eenvoudig. Men wachtte de walvissen bij de kust op en nadat men ze gedood had, trok men de gedode dieren op de kust en kon het flenzen (= het spek in repen snijden) beginnen, vlakbij de traankokerij. Het aantal bemanningsleden op een schip van de Noordse Compagnie bedroeg meestal 80 en 40 van hen werkten als jagers, een kunst die ze afgekeken hadden van de Basken. De andere helft werkte bij het flenzen of in de traankokerij.

Na jarenlang vissen aan de kust en in de baaien waren de walvissen rond Spitsbergen uitgeroeid en moest men verder de zee op voor een redelijke vangst. Dit had tot gevolg dat de traankokerijen op Spitsbergen hun economische belangrijkheid verloren. De afstand tussen de plek op zee, waar de dieren gevangen waren, en de traankokerijen op Smeerenburg werd te groot en daarom werd het lonender het spek in de schepen te bewaren en bij terugkeer in Holland te koken in bijv. traankokerijen te Oostzaan. Van het monopolie trok men zich niets meer aan, zodat de walvisvaart vrij werd voor iedereen na 1642. Meteen nam het aantal walvisvaarders sterk toe. Maar de schepen moesten nu aan andere eisen voldoen. Ze moesten nu de vissen achtervolgen tussen het poolijs en het risico van lekstoten werd dus groot. Om dit gevaar te verkleinen werd de boeg van het schip voorzien van een tweede eikenhouten huid. Dit betekende wel weer dat het bouwen van zo'n schip duurder werd, maar daar stond weer tegenover dat men na 1642 aan 40 tot 45 bemanningsleden voldoende had. Deze 40 tot 45 zeelieden vingen de walvissen, flensten het spek en sloegen het spek op in tonnen, die in het ruim opgeslagen werden om later thuis uitgekookt te worden tot traan.

Maar het kon gebeuren dat het spek maanden in vaten gezeten had alvorens het thuis verder verwerkt kon worden, zodat het spek soms reeds tot ontbinding was overgegaan, hetgeen de kwaliteit van de traan nadelig beïnvloedde.

Voor de walvisvangst gebruikte men vooral fluitschepen. Deze schepen hadden meestal een kraanbalk, die dwars over het achterschip aan beide zijden uitstak. Aan deze kraanbalk werden de sloepen opgehangen die voor de jacht op de walvissen nodig waren. Men gebruikte meestal 4 tot 7 sloepen. Op de plaatsen, waar de kraanbalk uitstak boven het water waren op de huid van het schip houten latten aangebracht om zo de huid van het schip te beschermen als de sloepen gestreken werden.

Elk jaar opnieuw werden de bemanningsleden aangemonsterd en kregen dan een contract ter tekening voorgelegd dat nagekomen moest worden. Als ze dit contract getekend hadden hield dit voor hen in, dat ze zich onderwierpen aan het gezag van de commandeur van het schip, dat ze het morgen- en avondgebed zouden bijwonen, dat ze dronkenschap vermeden, alsmede het gebruik van vuur, lonten en kaarsen. Bij de aanmonstering werd tevens de hoogte van de gage vastgesteld. Een commandeur ving als gage f 100,-- à f 150,-- voor de reis, vermeerderd met f 25,-- voor het uitrusten van het schip. Een stuurman ontving f 50,-- tot f 60,-- en een harpoenier f 50,-- tot f 55,--.

De officieren kregen meestal een extra bedrag voor iedere gevangen vis en een kleine vergoeding voor elk vat traan dat men produceerde, om zò hun ijver tot vangen te prikkelen. Het andere scheepsvolk ontving een maandloon, dat liep van f 40,-- voor een timmerman tot f 10,-- voor een kajuitwachter. Niet bepaald een vetpot.

Wie voeren nu op deze schepen? Het grootste deel van de scheepelingen kwam van de Oostfriese Waddeneilanden en verder van de Nederlandse eilanden en uit de Noordhollandse kuststreek.

In de bloeiperiode van de walvisvangst verschaftte deze visserij aan 8000 tot 10000 mensen werk. Jaarlijks had de walvisvloot zo'n 6000 opvarenden nodig. De schepen die naar Straat Davis voeren vertrokken soms al eind februari, terwijl de schepen naar Spitsbergen in april hun thuishaven verlieten.

Vaak gebeurde het dat een schip tussen het ijs bekneld werd.

Ook was het ijs waaraan de schepen vastgelegd werden, onbetrouwbaar. Het ijs kon plotseling gaan "werken" en de in het ijs beknelde schepen werden dan meegesleurd naar het Noorden, verder de Poolzee op, wat soms tot paniek onder de bemanning leidde, want het gevaar van bevriezing in de poolnachten bestond wel degelijk. Soms was de afloop van een in 't ijs bekneld geraakt schip rampzalig en vond men de bemanning later verhongerd en bevroren aan. Soms moest ook het beknelde schip opgegeven worden. Iedere commandeur had daarom de plicht schipbreukelingen, in de Poolzee aangetroffen, aan boord te nemen.

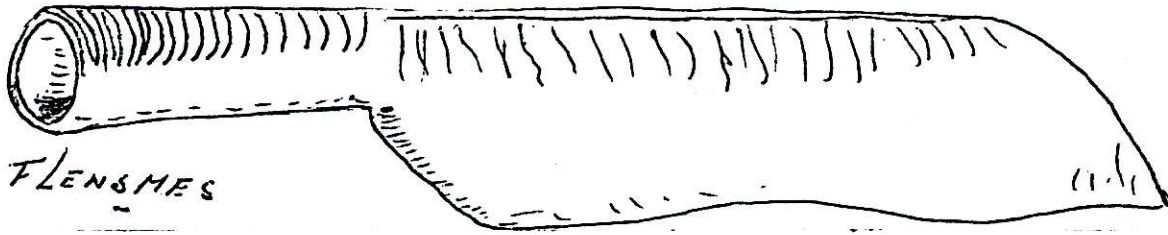
En dan de gevaren tijdens de jacht.

Zodra men een walvis zag, klonk de kreet "Val, val". Dan moest iedere schepeling onmiddellijk plaats nemen in "zijn" sloep.

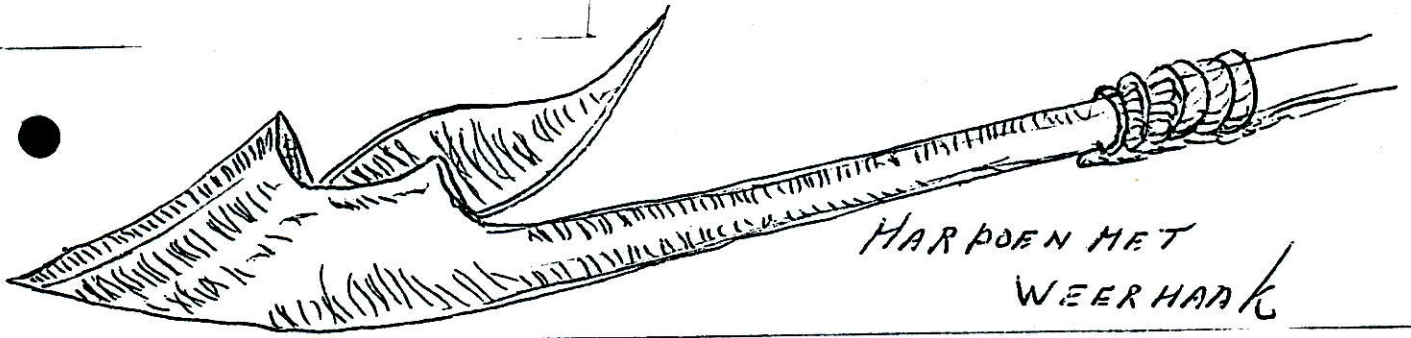
In iedere sloep zaten vier roeiers achter elkaar en had verder aan boord de harpoenier voorin en een stuurman aan het roer.

De harpoenier roeide mee tot men vlak bij de vis was.

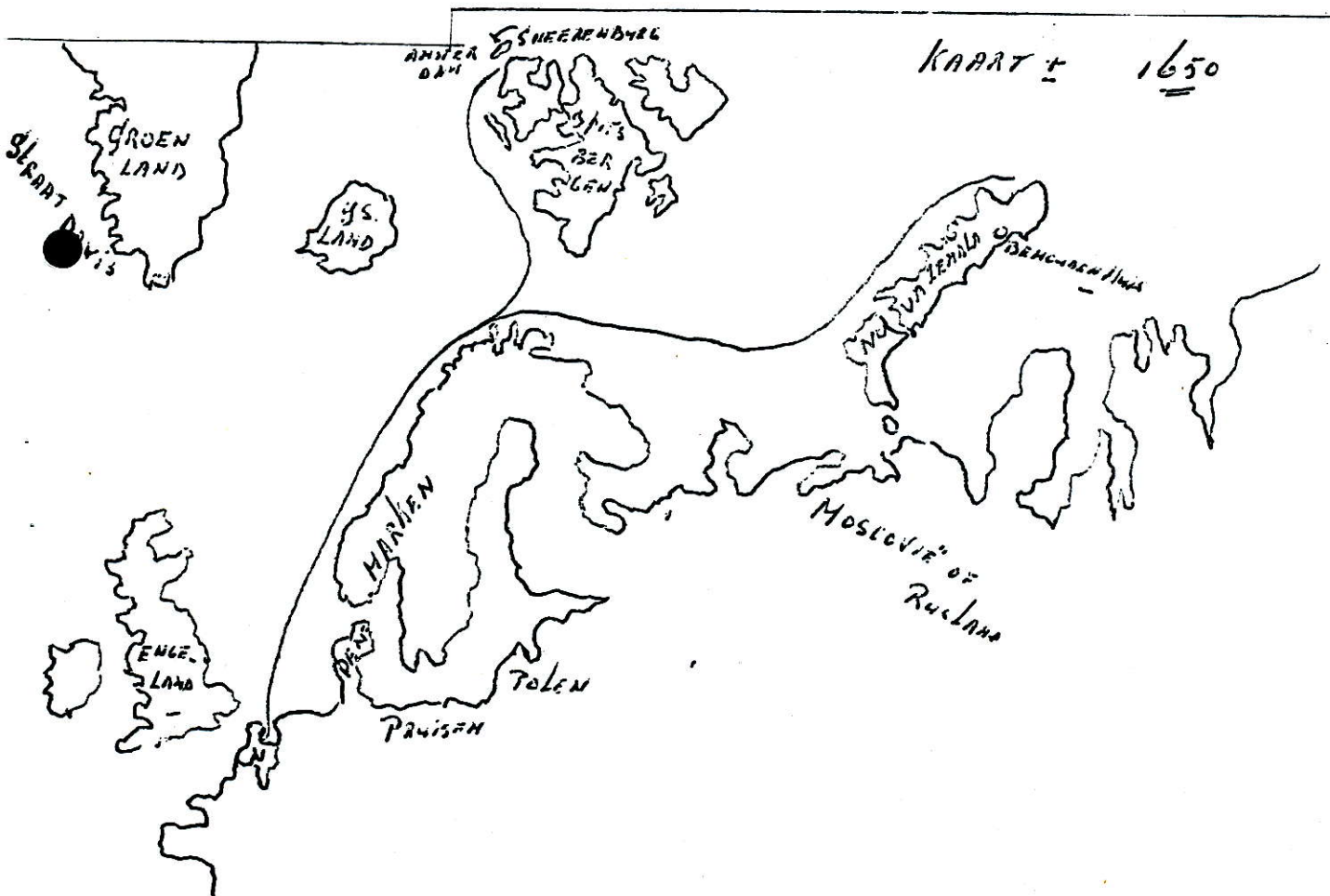
Was men in de buurt van de plek gekomen waar de walvis het laatst gezien was, dan ging men op "brandwacht" liggen. Zodra nu de walvis weer boven kwam om adem te halen (het zijn immers zoogdieren), dan roeide men zo dicht mogelijk naar de te vangen vis. De sloep probeerde hierbij een zo gunstig mogelijke positie ten opzichte van het dier in te nemen en hiervan konden de levens van de sloepbemanning afhangen. Zodra nl. een walvis getroffen werd, sloeg deze met zijn staart in het rond en één klap van de staart was voldoende om een sloep in stukken te slaan.

FLENSMES

HARPOEN MET
WEERHAAK

KAART 1650

AMSTERDAM

SNEEENHUYSEL

GRÖEN
LAND

YS.
LAND

SPITS
BER
GLEN

MUSKATIERLAND
BENCAGENLAND

MARILAN

MOSCOVIE OF
RUSSIA

ENGE.
LAND

PARISSEN

TOLAN

Op deze oude foto uit de collectie van de Hr. C. v/d Steeg, die we helaas in ons vorige nummer niet meer konden plaatsen, zien we links het 6 m. lange bord, dat we van de Intendant van Paleis Soestdijk ontvingen. (zie Baerne jrg. 8 nr. 1) Het hing ooit boven het wandelpad aan de Amsterdamse straatweg en droeg als tekst:

"DEZE LAAN IS VERBODEN VOOR ALLES UITGEZONDERD VOOR VOET -
GANGERS."

Het verhaal gaat, dat Koningin Wilhelmina dit bord liet plaatsen, nadat zij door een fietser was aangereden.

Het kostte enkele leden heel wat moeite dit lange bord door de ingang van onze Oudheidkamer te krijgen. Met behulp van de nodige gereedschappen lukte het uiteindelijk.

De harpoenier was de voornaamste man in de sloep en moest zijn vak goed verstaan, want van hem hing veel af. Vóór in de sloep geplaatst, gooide hij zijn harpoen in de walvis. Zodra de vis geraakt was, dook het dier onder water en trok daarbij de harpoen en de daaraan bevestigde lijn met zich mee. Voor de harpoenier was het nu zaak om de lijnen, zeven stuks, met een lengte van 1800 m, niet te laten verwarren.

Ook moest de harpoenier ervoor zorgen dat de lijn vrij kon uitlopen. Als de lijn bij het uitlopen door de één of andere oorzaak vastliep, dan betekende dat meestal, vanwege de grote snelheid waarmee de walvis wegzwom, dat de sloep kapseisde. Als de lijn geheel uitgevierd was, werd de sloep soms met hoge snelheid over de zee getrokken, dwars over de ijsschotsen soms heen en dat betekende ook bijna altijd het kapseizen van de sloep. Nog gevaarlijker werd het als de walvis in doodsnood onder een ijsveld of grote schotsen dook. Dan moest de harpoenier de lijn direkt doorkappen, anders werd de sloep mee onder het ijs getrokken. Zat de harpoen goed vast in de walvis, dan probeerden andere sloepen ook dicht bij het aangeschoten dier te komen en als de walvis dan bovenkwam om opnieuw adem te halen, dan wierpen de zeelui vanuit de andere sloepen nieuwe harpoenen in het lichaam van het dier. Was de walvis moegestreden, dan ging men het dier vanuit de sloepen te lijf met werplansen, waarna tenslotte het dier van dichtbij met lansen werd afgemaakt.

De gedode walvis draaide zich dan op de rug en de staart van de vis werd afgesneden. Door de staartwortel maakte men vervolgens een gat en daarin werd een lijn vastgemaakt, waarna de sloep het gedode dier naar het schip sleepte. Dit slepen gebeurde met de staart naar voren, omdat anders de grote bek vol water zou lopen en omdat men zo veel minder weerstand in het water ondervond bij het slepen. Als de "sloop" bij het schip aankwam, werd de walvis met touwen vastgesjord aan de grote mast en de fokkemast.

Dan begonnen de flensers hun werk. Met schoenen, die van scherpe punten voorzien waren, liepen ze over de huid van de vis en sneden er grote repen spek uit. Deze stukken spek, van wel 300 kg soms, werden met takels aan boord gehesen en daar in kleinere stukken, die men "vinken" noemde, gesneden. Die "vinken" werden weer in kleinere stukken verdeeld, "haches" genoemd, en deze haches werden daarna ontdaan van zwaard en andere ongerechtigheden. Daarna werd het schone spek in vaten opgeborgen.

Ook de walvisbaarden nam men mee naar huis. Deze baarden, die in de bek van de walvis groeien, werden verwerkt tot parapluies, parasols, wandelstokken, corsetten, mesheften en sieraden. Ook nam men soms botten mee, waarin men grote gaten boorde om de "knook"- of "knokkelolie" uit deze botten te laten lopen. Deze "knokkelolie" werd als geneesmiddel gebruikt.

Het spek ging naar de traankokerij en hier werd het spek in een ketel met een doorsnee van 3 m gedaan. Eerst had men de ketel met een laag water gevuld en daarna kwam het spek erin om te voorkomen dat het spek bij het koken zou aanbranden. Tijdens het koken werd om dezelfde reden het spek constant rondgedraaid. Als het spek genoeg gekookt had, liet men de traan uit de ketel via een goot weglopen naar een andere bak, die voor 2/3 deel met koud water gevuld was, en vervolgens naar een andere bak, ook voor 2/3 deel gevuld met water. Zo moest de traan afkoelen. Tijdens dit afkoelen zakte het "drab" uit de traan en hield men zuivere traan over. In zo'n traankokerij werd gewerkt met een meesterknecht, twee kokers, een knecht bij de goot, twee kuipers en twee stokers. Hun loon bedroeg per dag f 1,-- tot f 1,80. De omwonenden van zo'n traankokerij hadden veel te verduren vanwege de stank en de rook en het roet die in het water terecht kwam en zo het water sterk vervuilde. Ook toen had men dus al milieuzorgen.

Traankokerijen vond men o.a. in Zaandam, Oostzaan en Jisp. De walvisvangst had wisselvallige opbrengsten, vette naast magere jaren. Dit kwam omdat men afhankelijk was van een aantal factoren die men niet in de hand had, zoals slecht weer (storm en kou), veel ijs, waardoor men niet uit de voeten kon, en de afwezigheid van walvissen. Het deelnemen aan de walvisvaart was dus een riskante zaak. Had men geluk, dan werd er goed verdiend, zat het tegen, dan leed men flinke verliezen. De verliezen waren over het geheel genomen groter dan de winsten. Men hield met de walvisvaart vol omdat deze belangrijk was voor de scheepsbouw, houtzagerijen, kuiperijen, zeildoekweverijen, beschuitbakkerijen. De verliezen nl. die men bij de walvisvaart leed, werden terugverdiend door de leveranties aan de walvisvaartrederijen. Na 1765 kwam er een einde aan de Nederlandse walvisvaart. In de Franse tijd van 1795 tot 1815 kwam de genadeklap toen de Engelsen van de 31 uitgevaren walvisvaarders er 29 buitgemaakt hadden. En hiermee was het einde gekomen voor de Nederlandse walvisvaart.

H. Kabel.

o-o-o-o

NIEUWE AANWINSTEN VAN DE OUDHEIDKAMER

Boomzaag, 19e eeuw

Leesplankje, gekocht

Tekening Rien de Roller, gekocht

Een aantal boeken, waaronder enige over de Koninklijke familie, gekocht

Jubileumschotelletje 1813 - 1913

Jubileumtegel Santvoorde 1968 - 1978

Notulenboek van het Gerecht Baarn 1753 - 1758, verwerkt in ordners en in moderne letters

Koperen tafelbel

Lepeltje Amalia Kleuterschool 1859 - 1959

Krultang, te verwarmen op gasvlam

Notulenboek VVV 1925

Notulenboek Onderling Waarborgfonds 1930

Ledenlijst Onderling Waarborgfonds

Zo komen er steeds meer voorwerpen in de Oudheidkamer met het gevolg dat de kast het niet meer bergen kan. Na de vakantie echter krijgen we van de heer De Ruig een driedelig wandmeubel met enorm veel bergruimte.

o-o-o-o

LEO GROOTENDORST EN ZIJN NOTULENBOEKEN

Ons lid Leo Grootendorst heeft weer een enorme prestatie geleverd in het belang van onze Historische Kring. Opnieuw werden door hem enkele notulenboeken van het Gerecht Baarn bewerkt, zodat we nu kunnen beschikken over de delen 1 en 2 van 1700 - 1757 en het deel 4 van 1753 - 1758.

Deze toevallig door hem ontdekte notulenboeken uit het Gemeentearchief verschaffen ons weer heel wat informatie over het wel en wee van onze vroegere plaatsgenoten.

Het omwerken van het oorspronkelijke, handgeschreven middelenederlandse schrift tot een goed leesbaar, getypt Nederlands moet een gigantisch werk zijn geweest. Hiervoor onze hartelijke dank!

Ook de Gemeente Baarn heeft grote waardering getoond voor het door hem verrichte werk. Leo werd nl. onlangs uitgenodigd op het Gemeentehuis door onze burgemeester, de heer Miedema, die er blijk van gaf grote delen van deze notulenboeken met interesse te hebben gelezen.

Wij wensen Leo veel succes toe bij zijn eventuele toekomstige werkzaamheden, waarvan ook wij als redactie de vruchten kunnen plukken.

o-o-o-o

TWEE "BAARNSE" SPREEKWOORDEN:

Door één van onze Arwe-leden werden tijdens een bezoek aan het Zuidereind bij de familie Brouwer twee leuke uitdrukkingen genoteerd. Of ze typisch Baarns zijn is ons niet bekend. Toch lijkt het ons zinvol ze hierbij weer te geven.

1. In kromme voren groeit het meeste koren.
2. Mooi verveelt en lelijk went.

o-o-o-o

PROGRAMMA

Zaterdag 8 september 9.30 uur Excursie met deskundige rondleiding in de kastelen Ammersoyen te Ammerzoden en Loevestein. Voor de "onvermoeibaren" desgewenst nog te combineren met een bezoek aan het oude vestingstadje Woudrichem. Ammersoyen geldt als één van de best bewaard gebleven Middeleeuwse kastelen in ons land. Loevestein spreekt voor zich, vooral door de tijd dat het als staatsgevangenis dienst deed. In verband met de grootte van de groep (max. 20 personen per rondleider) is opgave vooraf bij de secretaris gewenst.

Oktober Mede ter ere van ons tienjarig bestaan zal tussen 18 en 28 oktober de tentoonstelling "Koningin Emma en Baarn in haar tijd" worden georganiseerd in het koetshuis van kasteel Groeneveld. Nadere bijzonderheden volgen te zijner tijd.

Voorts ligt het in de bedoeling in de maand november een dia-avond te organiseren, terwijl in december het traditionele verguldavondje op het programma staat.

Daarenboven hopen wij - zo mogelijk op 18 december, "de" dag waarop wij in 1974 bijeenkwamen met het doel een historische kring op te richten - een ontmoetingsavond met een feestelijk tintje voor de eigen leden te organiseren.

Uw ideeën, zowel wat de tentoonstelling betreft als de ledenavond ter gelegenheid van ons tienjarig bestaan, zijn van harte welkom. Bijzonderheden volgen uiteraard in ons volgende nummer.

Ondergetekende: ----- zal met ----- personen deelnemen aan de excursie op 8 september naar de kastelen Ammersoyen en Loevestein.

- *) Hij/zij is in het bezit van een auto en heeft nog --- plaatsen over.
- *) Hij/zij wenst bij iemand anders ingedeeld te worden.

De bijdrage in de benzinekosten is bepaald op f 9,-- per persoon. De deelnemers ontvangen t.z.t. nadere gegevens thuis.

Gaarne inleveren vóór 1 september 1984 bij de heer B. Braat, Gerrit van der Veenlaan 2.

- *) Doorhalen s.v.p. wat niet van toepassing is.